

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATUR

Cilt 1 Sayı 1 (2025)

TÜRK BİLMECELERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ*

The Teaching of Values in Turkish Riddles

Öğr. Gör. Murat YILDIZ

Millî Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

E-posta: murat.yildiz@msu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5714-6957

Prof. Dr. Ali YAKICI

Emekli Öğretim Üyesi, yakici@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9461-7324

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.06.2025

Kabul Tarihi: 03.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Atf

Yıldız, M. ve Yakıcı, A. (2025). Türk Bilmecelerinde Değerler Eğitimi. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 18-42.

Öz

Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde yer alan bilmece metinlerindeki değerleri bulmaya yönelik olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılarak bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Çalışmaya ilişkin veriler kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Veriler önce betimsel analiz yöntemiyle tematik olarak sınıflandırılmıştır ardından içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde yer alan bilmece metinlerindeki değerlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda değerler kardeşlik, yoldaşlık, bayram, bayram, farz, sünnet, sır saklama gibi kavramların kodlanmasıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerler olarak sınıflandırılmıştır. Eserde değerleri doğrudan ve dolaylı olarak içeren bilmece sayısı altmış bir olarak tespit edilmiştir. Bilmece metinlerinde en çok yer verilen değerlerin manevi değerler olduğu görülmüştür. Öğrencilerin Türk edebiyatına ait eserlerden biri olan bilmeceler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları için öğretim programlarında bilmecelere yeterince yer verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, Değer, Değerler Eğitimi, Toplum.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ali YAKICI ve Doç. Dr. Emrah BOZOK danışmanlığında yürütülen "Bilmecelerle Kavram Öğretimi" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

In this study, which aims to identify the values found in the riddle texts in the work *Turkish Folk Riddles*, a research model was developed using document analysis, one of the qualitative research methods. The data related to the study were obtained through a literature review. The data were first thematically categorized using descriptive analysis and then examined through content analysis. The study aimed to determine the values present in the riddle texts in the work *Turkish Folk Riddles*. In this context, values such as brotherhood, companionship, religious holidays, religious duties (fard and sunnah), and keeping secrets were coded and classified under national, spiritual, moral, cultural, and universal values. It was determined that sixty-one riddles in the work contain values either directly or indirectly. It was observed that spiritual values were the most frequently represented in the riddle texts. It was suggested that riddles—one of the works of Turkish literature—should be sufficiently included in educational curricula to help students understand national, spiritual, moral, cultural, and universal values.

Key Words: Riddle, Value, Values Education, Society.

Giriş

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için topluluk içinde yaşamını sürdürmektedir. Toplum yaşantısının kendine özgü kuralları vardır. Bu kuralların oluşumunu toplumun değerleri belirlemede başka bir deyişle “toplum hayatında, her şey değerlere göre algılanmaktadır” (Şahin, 2021: 41). Değerler, toplum hayatını düzenlerken aynı zamanda bireyler arasında da ortak tutum ve davranışların gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Toplum hayatında bu denli öneme sahip değerlerin tanımı Türkçe Sözlük’te “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık; fehamet, kadir, kıymet ve bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 607). Ötüken Sözlük’te ise “nitelik bakımından ahlaki ve estetik yargıya uygunluk ve taşınan önem ile (Kişisel veya ortak yargıda) iyi ve doğru olan” biçiminde tanımlanmıştır (Çağbayır, 2007: 1128).

Değerlerin Sınıflandırılması

“Değer kavramı sosyal bilimlerde ilk defa Thomas ve Znaniecki tarafından ele alınmıştır. Değer, farklı sosyal gruplar tarafından kabul edilen bireysel eylemlerin referans noktası ve amacına ilişkin anlamdır. Bireylerin referans olarak kabul ettiği değerler, her sosyal grubun kültürel özelliğine göre farklılık gösterebilmektedir” (Şahin, 2021: 42). Değerler, toplumdan topluma değişmektedir. Bir toplulukta iyi kabul edilen bir değer başka bir toplumda farklı şekilde algılanabilmektedir. Değerlerin bu değişken özelliği farklı sınıflandırmalar yapılmasına yol açmıştır. Değerlerin sınıflandırılması ile ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır:

Spranger, 6 değer tipini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Bilimsel Değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
2. Ekonomik Değer: Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemszenmesi gerektiğini belirtir.
3. Estetik Değer: Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
4. Sosyal Değer: Başkalarını sevmeye, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.
5. Politik Değer: Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
6. Dinî Değer: Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Din uğrunda dünyevi hazları feda eder (Akbaş, 2004: 56).

Rokeach değerleri iki grupta sınıflandırmıştır:

1. Amaç değerler: aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, dinî olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, mutluluk, gerçek dostluk, özgürlük, rahat bir yaşam, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk.
2. Araç değerler: bağımsız olma, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, yaratıcı olma (Akbaş, 2004: 57).

Schwartz sınıflamasında değer grupları ve bu grupların sahip olduğu değerleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

Değer Grupları

Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü.

Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi.

Hazcılık (hedonism): Bireysel zevke ve hazza yönelim.

Uyarılım (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1 (1), TÜRKİYE

Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık.

Evenselcilik (universalism): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek.

İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme.

Geleneksellik (tradition): Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık.

Uyma (conform): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması.

Güvenlik (security): Toplumun varolan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği.

Değerler

Güç: Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek.

Başarı: Başarılı olmak, yetkin (muktedir) olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.

Hazcılık: Zevk, hayattan tat almak.

Uyarılım: Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak.

Özyönelim: Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak.

Evenselcilik: Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum.

İyilikseverlik: Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak.

Geleneksellik: Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat (dünyevi işlerden el ayak çekmek), mahremiyet.

Uyma: Kibarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek.

Güvenlik: Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak (Akbaş, 2004: 59).

Güngör, değerleri yedi başlıkta sınıflandırmıştır:

1. Sosyal Değerler
2. Estetik Değerler
3. Teorik (İlmî) Değerler
4. Dinî Değerler

5. Ahlaki Değerler

6. Siyasi Değerler

7. İktisadi Değerler (Güngör, 1993: 85).

Ülken'e göre değerler; içkin değerler (teknik-sanat, fikir), aşkın değerler (ahlâk, din) ve normatif değerler (dil, hukuk, iktisat) olarak üçe ayrılmıştır (Avcı, 2013:108).

Değerler ile ilgili Şahin'in hazırladığı çalışmada değerler;

1. Kişiyeye özgü ilişki değerleri,

2. Kişilerarası ilişki değerleri

3. Kişiler ve doğa ilişkisi değerleri şeklinde üç ana grupta ele alınmıştır (Şahin, 2018: 31).

Toplum yaşamının belirleyicisi durumundaki değerler çocuklar ve gençlere hem formel hem de informel şekilde öğretilerek gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışılır. Değerler eğitimi, ilk olarak okul öncesinde yani ailede başlamaktadır. Aileler tarafından çocukların duygu, düşünce ve davranışlarını olumlu yönde geliştirecek değerler onlara öğretilmeye çalışılır. Formel eğitimde de amaç sadece bireyin bilişsel düzeyini artırmak değildir. Bilişsel düzeyle beraber çocuklara veya gençlere millî, dinî, evrensel, insani, bireysel ve toplumsal değerler öğretilmeye çalışılır. Değerler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde eğitim ve öğretim programlarının içinde yer alabilir.

Sağlıklı bir kişilik yapısı; insanın kişisel anlamda tekâmülü, sosyal açıdan yaşadığı topluma uyumu ve fiziksel çevresiyle etkileşimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada kişilik yapısının temel taşlarından biri olan değer; insanın hem kendisi hem de çevresiyle ilişkilerinde duygu, düşünce ve davranışlarını biçimlendirir. Değer; kişinin varoluşsal olarak anlam kazanmasına, hayata anlam katmasına, kendi içinde ahenkli olmasına, ahlaklı ve erdemli bir kişilik yapısı kazanmasına ve böylece tekâmülüne hizmet eder. Diğer yandan içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesine ve nitelikli toplumsal ilişkiler geliştirmesine kılavuzluk eder. İnsanın sosyal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde olumlu kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan değer; insan, toplum ve çevre açısından gerekli bir yapıdır (MEB, 2025: 35).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni'nde; “adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverlik” değerlerine yer verilmiştir (MEB, 2025: 36).

“Değerler soyut kavramlardan oluşmaktadır. Bu soyut kavramları öğrencilerin içselleştirebilmesi için roman, hikâye, masal, fıkra, bilmece gibi edebî ürünlerden yararlanılabilir” (Aktepe, 2010: 77).

Ortaöğretim kitapları incelendiğinde “atasözü, deyim kalıplaşmış; masal, efsane, halk hikâyesi, fıkra, menkıbe ise anlatmaya dayanan anonim ürünlerdir” şeklinde sadece bilmecenin tanımı yapılmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, 2023: 91). Ancak konunun önemine kıyasla bilmece türüne programlarda ve ders kitaplarında yeterince yer bulamadığı da açıktır.

Çalışmanın amacı

Çalışmada *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserde yer alan bilmece örneklerinde değerlerin belirlenmesi amaçlanmış olup nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırmada toplanan veriler, çeşitlilik gösterir. Toplanan veriler gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler ve diğer grafik sunumlar şeklinde olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 41). *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserdeki bilmeceler taranmış ve bilmecelerde yer alan değerler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak bir araştırma modeli oluşturulmuştur.

Yöntem

Çalışmada değerler; Güngör’ün (1993: 85) sınıflandırılmasında yer alan estetik, ilmî, siyasi ve iktisadi değerler evrensel değerlerin içinde yer alacak şekilde aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

1. Millî değerler
2. Manevi değerler
3. Ahlaki değerler
4. Kültürel değerler
5. Evrensel değerler

Toplumların uzun süreli yaşamlarının gereklerinden biri değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Değerler toplum düzeninin sağlanması ve yürütülmesine katkıda bulunur. Bu sayede toplumsal bilinç oluşur. Toplumsal bilincin oluşmasında geçmişten gelen değerlerin önemli bir yeri vardır. Değerler bireylere öncelikle informel şekilde aile ve toplum tarafından öğretilir. Aile ve toplum değerlerin öğretiminde bir köprü görevi görmektedir.

Değerlerin oluşmasında birçok faktör vardır. Bu faktörlerden biri de geçmişle gelecek arasında köprü kuran ve toplumun örf ile âdetlerini yeni nesillere aktarılmasını sağlayan sözlü kültür ürünleridir. Zaman içerisinde anonimleşerek ilk söyleyeni unutulmuş türü, toplumun hafızasında nesilden nesile aktarılarak muhafaza edilmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden biri olan bilmeceler de içinden çıktığı toplumun değerler eğitimine dair unsurları barındırmaktadır.

Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde bilmece metinleri taranmış ve bilmecelerde yer alan değerler tematik olarak incelenmiştir. Bilmece metinlerinin seçiminde güncellik, kültürel öğeler barındırma, gelenek ve göreneklere yansıtma ile toplumda yaygınlık gibi ölçütler kullanılmıştır. Araştırmaya veri sağlayacak derlem alanını en geniş boyutuyla ele alan ve kendinden önceki çalışmaları da göz önünde bulundurarak İlhan Başgöz ve Andreas Tietze tarafından hazırlanan *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eser oluşturacaktır. “Yazılı doküman ve belgelerin analizi, nitel araştırmada gerek kendi başına gerekse görüşme ve gözlemlerle elde edilen verilere destek amacıyla kullanılan bir veri toplama yöntemidir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 41). Çalışmada doküman analizi yapılacaktır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187).

“Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Veriler ilk önce betimsel analizi yöntemiyle tematik olarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. “İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler belirli temalar altında toplanarak okuyucunun anlayabileceği şekilde yazılıp yorumlanmaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227).

Millî değerler, Türk milletinin tarihsel, kültürel, sosyal ve geleneksel özelliklerini yansıtan kavramların kodlanmasıyla belirlenmiştir. Manevi değerler, toplumun genelinin inancını yansıtan ve İslamiyet’le ilişkili kavramları yansıtan ifadelerin kodlanması ile oluşturulmuştur. Ahlaki değerlerin sınıflamasında kullanılan kodlama, toplum tarafından doğru ve kabul edilebilen davranışlardır. Kültürel değerler, toplumun yaşam tarzını, kimliğini ve dünya görüşünü yansıtan unsurların kodlanmasıyla ortaya konmuştur. Evrensel değerler, insanların tümü tarafından kabul edilen kavramların kodlanması yoluyla oluşturulmuştur.

Bulgular

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1 (1), TÜRKİYE

Millî değerler

1. *Herkes selam verir özüne, az kimseler kavuşur közüne. (Altın)*
2. *Selâmun aleyküm, ustalar! Aleyküm selâm, kalfalar! Hangi hayvan barsağını eli ile desteler? (İpek böceği)*
3. *Besmelesiz farz olan nedir? (Selam)*

Selam verme toplumun birbiriyle olan bağlarını kuvvetlendiren bir değerdir. Selamlaşmak, insanların birbiriyle iletişim kurması için ilk adımdır. Türk toplumunda; bir kimseyle karşılaştığımızda, birinin yanına gittiğimizde veya bir topluluğun yanına yaklaştığımızda selam vermek önemli bir yere sahiptir. Özellikle köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde bu gelenek daha yaygındır. Hatta buralarda araçtakilerin yol kenarında birini gördüğünde kornaya basarak selam vermesi bir nezaket göstergesidir.

İkinci ve üçüncü metinler selamlaşmayı dinî bir değer olarak ele almıştır. İkinci metinde, selamın dinin emrettiği şekilde nasıl verilip alınacağı açık bir şekilde anlatılmıştır. Selam vermek kadar, selamı aynı içtenlikle almak gerektiği de vurgulanmıştır. Bu durum her iki tarafın da birbirine saygı duyduğunu ve değer verdiğini göstermektedir.

Selamlaşma sayesinde hem dinî bir vecibe yerine getirilmiş olur hem de insanlar arasındaki iletişim güçlenir. “İslâm âlimleri selâm vermenin sünnet, almanın farz olduğunu ve selâm verenin alana göre daha fazla sevap kazanacağını belirtmişlerdir” (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009: 342). Bu görüş farz olma ifadesi ile son metinde dile getirilmiştir.

Selam vermenin, altın ve ipek böceği cevabı olan bilmece metinlerinde yer alması, altın ve ipek gibi kıymetli şeylerle ilişkilendirilerek anlatılması toplumdaki önemini göstermektedir. Altın ve ipek maddi olarak ne kadar değerliyse selam da manevi olarak o kadar değerlidir.

4. *Evden eve şıpidik.*
5. *Eşiklikten atladı, iki yumurta yumurtladım. (Ayakkabı)*

Türk kültüründe eve ayakkabı ile girilmez. Çünkü ayakkabılar dışarıda kullanıldığı için pis kabul edilir. Cevabı ayakkabı olan metinler temizlik değerinin üzerine kurgulanarak ayakkabının kullanım alanına dikkat çekmektedir. Bu sayede yalnızca kavram öğretilemekle kalmamış aynı zamanda temizlik ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir kültürel davranışta da

vurgulanmıştır. Amaç sadece kavramı öğretmek değildir; kavramla beraber toplumsal bir değeri de aktarmaktır.

6. *Al eline koy cebine. (Mendil)*

Mendil; “burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde kumaş veya yumuşak, ince kâğıt”tır (Türkçe Sözlük, 2011: 1651). Bilmecede mendilin burun akması, hapşırma, öksürme vb. durumlarında kullanmak için cepte taşınması gerektiğine değinilmiştir. Bilmecenin kurgusunda temizlikle ilgili olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

7. *Türlü türlü olur / haylı sulusu olur / aptala ad takarlar / uzun boylusu olur. (Armut)*

Lakap, “bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 1572). Lakap verme Türk kültüründe eskiden beri devam eden ve günümüzde de varlığını sürdüren bir gelenektir. Metinde kullanılan aptal ifadesi olumsuz bir anlam ihtiva etmektedir. Armut da şeklinden dolayı zaman zaman lakap olarak olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

8. *Yatağa yoldaş, başına kardaş. (Yastık)*

9. *Geceye kardeş olmuş, insana yoldaş olmuş. (Ay)*

Türk toplumunda akrabalık ilişkileri genellikle bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eder ve önemli günlerde bütün akrabalar bir araya gelir. Metnin birinci bölümünde yakın akraba olarak kardeşe yer verilmiştir. Kardeşlik değeri metinde hem kan bağı olan akraba hem de çok iyi arkadaş olan iki kişinin zamanla birbirlerini kardeş gibi görmeleri anlamında kullanılmış olabilir.

Yoldaş; “yol arkadaşı, kişinin hayatında ona arkadaşlık eden eşi ve arkadaşı” gibi tanımlarla tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 2604). Hayatın zorlukları karşısında bir yoldaşa sahip olmak kişiyi her bakımdan güçlü hissettirir. Zorlukları üstesinden gelmede arkadaşların desteği önemlidir. Sadece zor zamanlarda değil hayattaki güzel anlarda da arkadaşların varlığı mutlulukların ve sevinçlerin çoğalmasına katkı sağlar.

10. *Hasretler kavuşturur, dargınlar barıştırır.*

11. *Tasaları dindirir, çocukları sevindirir. (Bayram)*

Bayramlar millî veya dinî olabilir. Her ikisi de büyük bir sevinçle kutlanır. Ancak metinlerde kavuşulması, küslerin barışması ve çocukların sevinmesi gibi ibareler daha çok dinî bayramları çağrıştırmaktadır. Bayramlar Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu günler insanları bir araya getirdiği için millet olma bilincinin oluşmasına da katkıda bulunmaktadır.

İslam inancına göre üç günden fazla küs kalmak haramdır. Bayram dargınların da barışmasına vesile olmaktadır. Burada barışmak değeri bayram aracılığıyla vurgulanmıştır.

Çocuklar, milletin geleceğidir. Bu yüzden onların hem maddi hem de manevi yönden iyi yetişmeleri gerekmektedir. Çocukların sevindirilmesi onların mutlu olmalarını sağlar ve gelişimlerini olumlu yönde etkiler. Çocukların iyi yetiştirilmesi ülkenin de gelişimine katkı sağlayacaktır.

12. Kırmızı boyayı boyadım / misafirin önüne dayadım. (Çay)

Misafirperver olması, Türk milleti ile özdeşleşmiş değerlerden biridir. Bunun göstergelerinden bazıları; misafirler için evin bir odasının sürekli hazır tutulması, misafirlere özel yemekler yapılması ve misafirlik kısa olsa bile en azından çay kahve ikram edilmesidir.

Bilmece kurgulanırken önce çayın rengi belirtilmiştir. Metnin ikinci bölümünde çayın geleneksel boyutu olan misafire ikram edilmesi üzerinde durulmuştur. Misafirlere ikramda bulunmak, Türk kültüründe her zaman önemli bir yerde olmuştur. Dede Korkut hikâyelerinin, mukaddime bölümünde “Konuğu gelmeyen kara ivler yıkılsa yığ” cümlesiyle, Türklerin misafirperverliğe verdiği önemi gösteren örneklerden biridir (Ergin, 2004: 74). Bu değer, bilmece metninde de kendine yer bulmuştur.

13. Askerden küçük, paşadan büyük. (Bebek)

14. Benim bir çocuğum var, doğmadan askere gider. (Duman)

Türk kültüründe ordu-millet anlayışının bir yansıması olarak askerlik her zaman önemli bir değer olarak görülmüştür ve görülmeye devam etmektedir. Bundan dolayı toplumda her Türk asker doğar anlayışı da hâkimdir.

Günümüzde Anadolu’da askerlik çağına gelen gençler için eğlenceler düzenlenir. Askere gidecek gençler yakınları tarafından yemeğe çağrılır. Asker uğurlamaları sırasında eş dost akraba bir araya gelir ve hep birlikte asker uğurlanır.

Askerliğin yapıp yapılmadığı yaşı kemale erdiğinin bir göstergesi olarak kız isteme merasimlerinde kızın ailesi tarafından damat tarafına sorulan sorulardan bir tanesidir.

15. *Mavi göklerden indim, al atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim. (Bayrak)*

16. *Evden eve allı bayrak. (Lâle)*

17. *Dere boyu al bayrak. (Süpürge)*

Bayrak, Türklerde en eski dönemlerden günümüze kadar her zaman değerini korumuştur. “Türklerde, bayrak asma ile ağaçlara ve sııklara renkli bezler bağlama adetleri, köklerini aynı din inanışlarından alıyorlardı. Bu kutsal bezli direkler, sonradan bayrak şeklinde kullanılmaya başlamışlar” (Ögel, 1971: 167).

“Direğe veya ağaçlara asılan bezlerin renkleri, göğün ve dünyanın yönleri ile kutsal sayılan şeylerin birer sembolü idiler” (Ögel, 1971: 167). Günümüzde bile Türklerin bayrağı kutsal kabul ettiği dünya genelinde bilinen bir gerçektir. Çünkü Türk kültüründe bayrağın yere düşmesi vatanın elden gitmesi olarak düşünülmektedir.

Manevi değerler

1. *Aslı çiçek, kendi paç; ölüye sünnet, diriye farz. (Bez)*

2. *Karşıdan baktım: yeşil kümet, ölüye farz, diriye sünnet. Kabak (Su kabağı)*

3. *Bastım farz, çektim sünnet. Mest (Ayağa giyenen mes)*

Farz, İslamiyet’te Allah’ın emrinin kesin delillerle sabit olduğu yükümlülüklerdir. Sünnet ise Hz. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışlarının ve sözlerinin bütünüdür. Farz ve sünnetler Müslümanlıkta kişinin inanç dünyasını belirleyen kuralları ihtiva eder. Onlar sayesinde Müslüman biri neleri yapacağını neleri yapamayacağını bilir. Bilmece metinlerinde dinî değer olarak karşımıza çıkan iki kavram farz ve sünnettir. İlk iki bilimcede farz ve sünnet ölü ve diri kavramları karşılaştırılarak verilmiştir.

4. *Yolda gider iken bir nesne gördüm / yola gider, izi yok / eti haram, sütü helal / canı var, kanı yok. [Arı (Bal arısı, kovan arısı)]*

Türkçe Sözlük’te haram, “din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı”dır (Türkçe Sözlük, 2011: 1045). Helal ise, “dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1080). Haramlar ve helaller dinî bir değer olarak kişinin ahiretteki yaşamını belirler ve dünya hayatında kişiye nasıl yaşayacağını, neleri yapıp yapamayacağını gösteren kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Haram ve helalin ayrımını yapabilen ve hayatını buna göre yaşayan kişi

ebedi saadete erişebilir. Bilmecede metninde haram helal kavramları et ve süt kavramları kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. İslamiyet'te her hayvanın eti yenilmez. Ayrıca eti yenilmeyen hayvanların zaruri bir durum olmadıkça sütü de içilmez. Metnin kurgusunda et ve süt gibi yiyecekleri tüketirken haram mı helal olduğu konusuna dikkat çekilerek dinî bir değer anlatılmaya çalışılmıştır.

5. *Allah'ın hikmeti, kulunun nimeti. (Başak)*

6. *Uzundur minare gibi, yeşildir çınar gibi. Tanrı'nın hikmetidir, kulun zahmeti.*

(Hıyar)

7. *Kapattım rafa tatlı tatlı koca yemişi; bakma maymun suratlı, bu da Allah'ın işi.*

(Hindistan cevizi)

8. *Allah Allah'ın hikmeti, yusuvarlak kaskatı, başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (Kaplumbağa)*

9. *Dam ardında teke bağlı, boynuzu köke bağlı, ha kat katı, kat katı, bu da Allah'ın hikmeti. (Lahana)*

10. *Kat katıdır, kat katı / bu Allah'ın hikmeti. (Lahana)*

Hikmet; “1. Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı. 2. Bir şeyin oluşundaki akıl erdirilemeyen gizli sebep. 3. Hak ve hakikate uygun, kısa ve anlamlı söz” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1100). Kavramın tanımında öne çıkan özellik insanların anlamadığı ya da anlamlandırmakta zorlandığı bir dinî değer olmasıdır. Hikmet, inananların anlayamadıkları olay veya durumları tam bir teslimiyet içinde Tanrı'nın bildiğini düşümleridir. Metinlerin kurgusunda bu dinî değere yer verilmiştir.

11. *Baldan tatlı zehirden acı, eylik yapana duacı. (Dil)*

12. *Hey elekler elekler, suya gider külekler. Kim bize kargış dedi? Kabul oldu dilekler. (Ayrılık)*

Kur'an-ı Kerim'de Furkan Süresi 77. ayette mealen “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!” denilerek duanın önemi belirtilmiştir. Ayrıca bir hadiste de *Dua, müminin silahıdır, dinin direğidir, göklerin ve yerin nurudur* buyrulmaktadır. Söz konusu ayet ve hadis, İslam dininin duaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Dinî bir değer olan dua bundan dolayı sözlü kültür ürünlerinden biri olan bilmecelerin kurgusunda da hem dua hem de beddua olarak yer almıştır.

13. *Dünyaya geldi cansız / ahirete gider imansız / Cennete gider şüphesiz.*
(Musa'nın asası)

14. *Niyet etti yatmağa, kıyamette kalkamağa. (Cenaze)*

15. *Üçü üçler çağıdır / Üçü cennet bağıdır / üçü derer düşürür / üçü vurur, dağıtır.*
(Mevsimler)

Ahret, “dinî inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer; öbür dünya, öteki dünya, ahret” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 54). Ahret inancı Türklerde İslamiyet'ten önce de vardı. Türkler ölen kişinin öbür dünyada tekrar dirileceğine inandığı için ölen kişi eşyalarıyla beraber gömülürdü. İslamiyet'te de ahret inancı olması Türklerin İslamiyet'i kabul etmesini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Metinlerde geçen ahret, cennet, kıyamet gibi ifadeler dinî değer olarak öldükten sonra dirilmeyi anlatmak için kullanılmıştır. Bilmecelerin cevaplarının Hz. Musa'nın asası ve cenaze olması da bu kavramları onlara yakın kavram alanından seçilen ifadelerle anlatmak için kullanılmış olabilir.

16. *Kurbağa kanatlandı, Kâbe'ye niyetlendi. Mektup (Telgraf)*

17. *Hacılar hacca gider / cehdeder, gece gider / bir yumurtanın içinde / yüzlerce ciice gider. (Nar)*

18. *Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhtacıdır. Dal verir, yaprak vermez, o neyin ağacıdır? (Sakal)*

19. *Hacca giden hacıdır, gitmeyen duacıdır. Dal verir budak vermez, o nenin ağacıdır? (Geyik)*

20. *Soğan sarımsak acıdır / Kâbe'ye giden hacıdır, yılda bir kez filiz verir / o neyin ağacıdır? (Geyik boynuzu)*

Kâbe, “Mekke'de bulunan, Müslümanlarca kible olarak kabul edilen, hac ve umre ibadeti yapılırken tavaf edilen kutsal yer” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1251). Hac veya umre için maddi durumu uygun olan Müslümanlar Kâbe'yi ziyaret ederler. Hacca giden kişilere de hacı lakabı takılır.

Türklerin İslamiyet'ten önceki yaşamında, göçebe kültürün bir sonucu olarak hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Geyik, kadim Türk tarihinin en eski simgelerinden biridir. “Geyiğin Türk mitolojisinde birçok rolü olmuştur. Geyik, Şamanların Gök Tanrı'ya ulaşması konusunda onlara yardımcı olan ve yol gösteren bir hayvan olarak bilinmesinin yanı sıra ruhların da diğer

dünyaya taşıdığı ile bilinir” (Sayın Alsan ve Akın, 2020: 216). “İslami gelenekte geyik Allah’ın veya evliyanın emriyle istenilen kişinin belirtilen yere getirilmesi için bir aracı veya doğrudan evliyanın yardımcısı olarak inanıldığı için hacca gitmekle ilişkilendirilmiştir” (Dalkesen, 2015: 67)

21. *Abdes almaz, namaz gılmaz, cemahatden de geri galmaz. (Gölge)*

22. *Abdes almaz, namaz kılmaz, beş vakti bilmez, ezan okur. (Horoz)*

23. *Ezan okur / namaz kılmaz / arvad alı / nikâh kıymaz. (Horoz)*

24. *Abdest alır, namaz kılmaz. (Kedi)*

25. *Abdesti kandan / seccadesi gönden / yedi sene ibadet etti / bilmedi kible ne yandan. (Yunus Peygamber)*

26. *Dam ardında takur tukur / sandım kızlar çulfa dokur / bizim sıçan müezzin olmuş / camilerde ezan okur. (Yağmur)*

27. *Otuz iki kişi sayakta, cemaat seccede imam ayakta. (Tırmık)*

28. *Kamu yere değmez, sırtı göğe değmez, kiblesiz namaz kılar. (Gemi)*

29. *Erenler, erenler, dünyaya gelenler, dünyaya gelmeden, ezan sesi duyanlar. (Muhammet Peygamber)*

Abdest almak, Müslümanların belirli ibadetleri yapabilmeleri için için niyet ederek el, ağız, burun, yüz, kol ve ayakları yıkaması; baş, kulaklar ve boynun iki yanını mesh etmesi yoluyla arınmasıdır. Namaz kılmak, namaz ibadetini yerine getirmektir. Cemaat, bir araya gelmiş, toplanmış insanlar demektir. Seccade, namaz kılmak için kullanılan örtüdür. Ezan, İslamiyet’te namaz vaktini bildirmek için müezzinin tarafından yüksek sesle yapılan çağrıdır. Kible, Müslümanların kutsal kabul ettiği ve namazlarını kılarken yöneldikleri Kâbe’dir. İmam, cemaate namazı kıldıran kişidir. Müezzin, camilerde ezan okuyan kişidir. Cami, Müslümanların ibadetlerini yerine getirmek için toplandıkları yerdir.

Metinlerin kurgusunda namaz ibadeti ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Namaz, İslamiyet’te en önemli ibadetlerden biridir. Ancak namaz kılmak için abdest almak şarttır. Namaz için öncelikle müezzin ya da imam camide ezan okur. Ezan okunduktan sonra Müslümanlar cemaat hâlinde kibleye yönelerek namaz kılarlar. Namazları cemaatle kılmak daha makbuldür.

30. *Değnek ucunda yemiş / bunu yiyen ölmemiş / Ramazan’da da yemiş / orucu bozulmamış. (Dayak)*

Ramazan, Ay takviminin dokuzuncu ayı, hicri takvime göre üç ayların sonuncusu, oruç tutulan aydır. Ramazan ayında Müslümanlar sahurdan iftara kadar bir şey yiyip içmezler yani oruç tutarlar. Ramazan ve oruç metnin kurgusunda dinî bir değer olarak yer almıştır.

Ahlaki değerler

1. *Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir? (Kalay)*
2. *Sır saklamak için / ateşe katlanır. (Mühür mumu)*

Ayıp, “toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 204). Ayıpların gün yüzüne çıkarılması, bireyi hem kişisel hem de toplumsal olarak olumsuz yönde etkileyebilir. Doğru olan ise bireyin ayıbını yüzüne vurmadan onunla konuşarak durumunu düzeltmesini istemek ya da bunu beklemektir.

Bireylerin olumlu yönlerinin öne çıkarılması onları her alanda olumlu etkileyerek başarılı olmalarına katkıda bulunabilir. Ancak sürekli olarak kusurlarını, hatalarını veya ayıplarını dile getirmek, bireyleri psikolojik açıdan da olumsuz etkileyebilir ve onların başarısız olmalarına sebep olabilir. Metinlerin kurgusunda *ayıbı veya sırrı saklamak için ateşe atılmak veya katlanmak* olarak ele alınmasının arka planında hataları kusurları veya ayıpları saklamanın bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu anlayış Mevlana'nın kusurları örtmede gece gibi ol sözünde olduğu gibi yüzyıllardır toplumda kendine yer etmiş bir ahlaki düsturdur.

Arkadaşlıklar ve dostluklar karşılıklı güven ilişkisine dayalı olarak ilerler. Bu güvenin oluşmasında bireylerin birbiriyle paylaştıkları sırları saklayıp saklamamaları önemli bir yere sahiptir. Bir arkadaş veya dost bize ait bir sırrı ne kadar baskı altında kalırsa kalsın kimseyle paylaşmıyorsa bizim için çok kıymetli bir yere sahip olur. Toplumda sır saklayan kişiler her zaman muteber olmuştur.

Kültürel değerler

1. *Ezan okur / namaz kılmaz / arvad alı / nikâh kıymaz. (Horoz)*
2. *Karı veya kocadan biri yeni ev yaptırırsa nikâhı boş düşer. (Mezar)*

Türk toplumunda aile kavramı önemli bir yere sahiptir. Ailenin kurulması için nikâh akdinin gerçekleşmesi lazımdır. Nikâhsız bir arada yaşamak toplum tarafından hoş görülmez. Nikâh aile olmanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Nikâh sayesinde çiftler arasında resmî bir anlaşma da yapılmış olur. Boşanmak için ise nikâh akdinin bozulmuş olması gerekir. Bu durum ya çiftlerden birinin ölmesiyle ya da karşılıklı anlaşarak gerçekleşebilir.

Metinlerde aile gibi bir değerın temeli olan nikâh üzerinde durularak kavramın karı koca arasında yapılan bir anlaşma olduğu sezdirilmeye çalışılmıştır.

3. *Talebe toplar, muallim saçar, tembel olursa toplamaz, kaçar. (İlim)*

İlim, Türk toplumunda her zaman önemli olmuştur. Göktürklerde kağanların özellikleri arasında bilgili olması yer almaktadır. Bu durum Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da değişmemiştir. Çünkü Kur’an-ı Kerim oku emriyle başlayarak ilime verdiği değeri en başından ortaya koymuştur. Kur’an’dan sonra Hz. Muhammed’in İlmi Çin’de de olsa talep edin. Çünkü ilim talep etmek her Müslümana farzdır hadisi ilmin Müslümanlar için kıymetini göstermektedir. İlme bu kadar önem verilmesi öğretmenlerin ya da hocaların da her zaman toplum tarafından saygı görmesini sağlamıştır. Çünkü ilmi öğretecek kişi öğretmendir.

Öğretmen güneş gibi etrafını aydınlatır. Nesiller öğretmenler sayesinde iyi yetiştirilebilir. Bu durum Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün *Öğretmenler yeni nesil sizin eseriniz olacaktır* veciz sözüyle tekrar hatırlatılmıştır. Öğretmen tarihin her döneminde önemli bir değer olarak her zaman yerini almıştır.

4. *Bir gelinim var / gelenin, gidenin elini öper. (Kapı)*

Metin gelen gidenin kapıda karşılanması değeri üzerine kurgulanmış olarak düşünülebilir. Çünkü Türk kültüründe misafir kapıda karşılanır ve yine kapıdan uğurlanır. Eğer misafir bizden yaşça büyükse hem gelişinde hem de gidişinde eli öpülür. El öpmek, karşımızdaki insana saygımızı gösterme şekillerinden biridir. Bu durum bir değer olarak misafirin karşılandığı ve uğurlandığı yer olan kapı kavramı üzerinden anlatılarak hem kavram hem de misafir karşılama ve uğurlama geleneği öğretilmeye çalışılmıştır.

5. *Sakalı var, sözü geçmez, pek uzağı gözü seçmez; kara nohut eker gider, taştan taşa seker gider, akça suyu içerler, şeytan deyip geçerler. (Keçi)*

Metinde sakalı olmasına rağmen sözün geçmemesi toplumda kabul edilen sakalım yok ki sözüm dinlensin atasözüne bir telmih olarak düşünülebilir. Ancak bilmecelerdeki şaşırtmaca unsurunu öne çıkarmak için aksi söylenmiş olabilir. Sakal bir değer olarak sözün geçip geçmeyeceğini belirleyen bir güç olarak ele alınmıştır.

İslamiyet’ten önce Türkler sakallarını kesmişler bıyık bırakmışlardır. İslamiyet’in kabulünden sonra ise sakal bırakmak sünnet olduğu için sakal toplum hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. “İslamiyet’ten önce gerek İslamiyet’ten sonra sakal, şekli, rengi, uzunluğu

kısalığı, gürlüğü, seyrekliğiyle hem belli bir statü göstergesi hem de bir cezalandırma/ödüllendirme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır” (Alan, 2023: 298)

Kutadgu Bilig’de “Düşmanlarını kendine kul yapmak istersen, saf altın dök ve onların sakalını eline al” ifadesinde yer alan *sakalını eline almak* bir kişi üzerinde tam hâkimiyet kurmak anlamında kullanılmıştır (Arat, 2008: 739). Ayrıca Kutadgu Bilig’de tasvir edilen komutanın vasıflarından biri heybetli ve saçı sakalı düzgün olmalıdır” (Yaylagül Üstünel, 2022: 5-6).

“Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid’in oğlu Şehzade Süleyman Çelebi yeniçeri ağası Hasan Ağa’ya ceza olarak kılıçla sakallarını kestirmiştir” (Bozok, 2023: 283).

6. *Evi yanar, türkü çağırır, deli midir bilmem ne; kalemsiz de yazı yazar, kâtip midir bilmem ne? (Salyangoz)*

Türküler, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Türküler halkın yaşadığı olayların neticesinde bir âşık tarafından vücuda getirilmiş ürünlerdir. Türkü çağırma kültürümüzde bir değer olarak bugün de yaşamaktadır. Metnin kurgusunda türkü çağırmaya yer verilmesi bu değerın öğretilmesine ve yaşatılmasına katkı sunmaktadır.

7. *Yeşildir filiz gibi / yenir içi ceviz gibi / duvağını çekersin / gelinlik bir kız gibi. (Marul)*

“Düğünlerin ritüellerinden biri olan duvak çiftlerin karı-koca olması, gelinin bakireliğini ispat etmesi için tertip edilen bir törendir. Ancak İslamiyet’le birlikte duvak genç kızlığın, bekaretin sembolü sayılmıştır” (Köse, 2003: 93-94). Duvak, günümüzde ise daha çok gelinin yüzünü örttüğü ince tül örtüdür. Bu örtüyü sadece damat açabilir. Duvağın anlamı değişse bile düğünlerde yer alan bir değer olarak yaşamaya devam etmektedir. Cevabı marul olan bilmece de marulun yapraklarının benzetildiği bir obje olarak yer almıştır.

Evrensel değerler

1. *Bağırırken dinler, susarken söyler (Aksiseda yankı)*

İnsanların konuşurken dinlenmesi, onlar sustuktan sonra da konuşulmaya başlanması bir adabımuaşeret kuralıdır. Bilmece metni bu görgü kuralı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Hem yankı kavramı hem de ahlaki bir değer öğretilmeye çalışılmıştır. Görgü kuralının altında yatan değerlerden biri karşımızdaki insana saygı göstermektir.

Metin aynı zamanda empati yapmanın önemini vurgular. Çünkü yankı, önce konuşanı dinler ve söylediklerini aynı şekilde ona yansır. Yankı cevabı ise bir ayna gibi düşünülebilir. Eğer olumlu şeyler söyleyip olumlu tepkiler almak istiyorsak insanlarla konuşurken tatlı dilli ve saygılı olmalıyız. Çünkü güzel konuşmak ve saygılı olmak toplum hayatında önem verilen değerlerdir.

Ayrıca söz gümüşse sükût altındır, az söyle çok dinle ve iki dinle bir söyle gibi atasözleri toplumda dinlemeye ne kadar kıymet verildiğini gösterir. Bu durum sadece atasözlerinde değil diğer edebî türlerden biri olan bilmece aracılığıyla da öğretilmeye çalışılmıştır. Bilmece metninde de dinleme konusuna dikkat çekilmektedir.

2. *Yol üstüne yoğurt dökülmüş / silerim çıkmaz, süpürürüm çıkmaz. (Ay ışığı)*

Temizlik Türk toplumunda hem millî hem de dinî bir değer olarak her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Temizlik bireyin kendisiyle başlar ve çevresiyle devam eder. Türk toplumunda birey sadece kendisini değil çevresini de temiz tutmaya özen göstermiştir. Metnin kurgusunda çevrenin temiz olması ayın ışığı olarak görülerek bu değere atıf yapılmıştır.

3. *Tarlada biter, makine bükür / sabah sabah / yüzünü öper. (Havlu)*

Bilmece metninde havlunun üretim aşamalarından bahsedilmiş ardından kullanımı değinilmiştir. Bu kurguda, kavramın oluşumunda bir emek olduğu sezdirilmiştir. Aynı zamanda emek verilen bir şeye saygı duyulması gerektiği de telkin edilmektedir. Kültürümüzde sabah uyanınca ilk yapılan iş ellerin ve yüzün yıkanmasıdır. El yüz yıkandıktan sonra ıslak kalmaması için havlu ile kurulandır. Bu alışkanlık Türk kültüründe kişisel temizliğe verilen değeri göstermektedir.

Havlu cevaplı bilmecenin kurgusu hem emek verme hem de temizlik olmak üzere iki değer üzerine kurgulanmıştır.

4. *Edepsizler sokağa atar, edepçiler yağlığa sarar da cebine kor. (Tükürük)*

Türk toplumunda temizlik bireyin kişisel temizliği ile başlar ve çevresini temiz tutmayla devam eder. Bu sayede hem birey hem de çevre temiz tutulmuş olur. Temizlik değerinin toplumda bu kadar benimsenmesinin arkasında hem millî hem de dinî değerlerin önemli bir yeri vardır.

Metinde eskicil öge yağlık yani mendil ifadesi geçmektedir. Yere tükürmek yerine bunun mendile sarılıp cebe konulması temizlik değerinin Türk toplumunda eskiden beri devam

ettiğini göstermektedir. Doğaya olan saygı ve doğayı koruma algısı; Türklerin eski inanışlarından biri olan tabiat kültürünün olması ve bunun İslamiyet’i kabulle beraber toplumda varlığını artırarak devam etmiştir.

5. *Kat kat açılır, kokusundan kaçılır. (Sarımsak / Soğan)*

Toplum hayatında insanlara rahatsızlık vermemek önemli değerlerinden biridir. Bu rahatsızlığa örnek olarak; gürültü yapmak, insanların haklarını gasbetmek, insanları rahatsız edecek şekilde oturmak ve toplu ortamlarda ağız veya kıyafet kokusuyla insanları rahatsız etmek verilebilir.

Cevabı sarımsak ve soğan olan bilmece metninin kurgusunda bu iki sebzenin kokusuna değinilmiştir. Bu koku, çevremizdeki insanları rahatsız edebilir.

Metinlerin incelenmesi sonucunda selam verme, eve ayakkabıyla girilmemesi, cepte mendil taşınması, lakap takma, kardeşlik, yoldaşlık, bayram, bayram, barışmak, misafirlik, askerlik ve bayrak gibi millî değerler tespit edilmiştir.

Kardeşlik ve yoldaşlık gibi iki kavramın cevabı gökyüzünde bulunan ay bilmecesinin kurgusunda geçmesi kardeşliğin ve arkadaşlığın Türk toplumunda çok yüce iki değer olduğunu göstermektedir.

Asker, paşa ve askere gitmek ifadelerin metinlerin kurgusunda yer alması askerlik değerinin toplumda benimsetilmesi amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

Manevi değerler; farz, sünnet, haram, helal, hikmet, dua, ahiret inancı, hac, hacı, ramazan ve oruçtur. Ahlaki değer olarak bilmece metinlerinde sır saklamaya yer verilmiştir. Kültürel değerler, nikâh, ilim, el öpmek, sakal, türkü ve duvaktır. Evrensel değerler; karşımızdaki insana saygılı olma, o konuşurken dinleme, susunca konuşma, çevre temizliği, emek verme ve kişisel temizlik ve çevreye rahatsızlık vermemektir.

Sonuç

Çalışmada sözlü kültür ürünlerinden olan bilmecelerdeki değerler incelenmiştir. Bilmece ve diğer halk edebiyatı ürünlerini değerler açısından inceleyen çalışmaların çoğalması alan yazınına katkı sağlayacak ve bu türlerdeki toplum hayatına ait kültürel izlerin ortaya çıkarılması sağlanacaktır.

Değerleri toplum kendisi üretir ve bunları, somut ya da soyut biçimde dil aracılığıyla gelecek nesillere aktarır. *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserde değerlerin doğrudan ve dolaylı

olarak yer aldığı tespit edilebilen bilmece sayısı 61'dir. Bunlardan 17'si millî, 30'u manevi, 2'si ahlaki, 7'si kültürel ve 5'i de evrensel değerleri içermektedir. Bu yönü bilmecelerin basit ve sadece çocuklar için değil, kavram öğretiminin yanında kültürlenme ve değerler eğitimine de katkı sunduğunu göstermektedir.

Bilmece metinlerinde değerler eğitimi açısından yoğunluğu manevi değerler oluşturmuştur. Bu durumu, Türk toplumunun bilmecede işlenen konuya verdiği ehemmiyetin bir göstergesi olarak ele almak gerekir. Toplum gözünde dinî eğitime dair kitabî kurallar örgün eğitimle öğretilirken bunun yanında öğretilmek istenen kavramın edebi ürünler vasıtasıyla pekiştirilmesi de söz konusudur. Bilmece metinlerinde dinî değerlere daha fazla yer verilmesinin sebeplerinden biri de Türk toplumunun bu husustaki dikkati ve kültürel değer yargıları bakımından öncelediği konu başlıklarından biri olmasını yansıtır.

Evrensel değerlerin kapsamında yer alan kişisel temizlik ve çevre temizliği metinlerde vurgulanan diğer konu başlıklarından biridir. Temizliğin imandan geldiği ahkamı üzere temizliğin bireyde başlayıp çevreye kadar uzanması temizlik anlayışının çok boyutlu olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Başka bir deyişle çevre temizliği de toplumda önemli bir yer tutmaktadır.

Öğrencilerin Türk edebiyatına ait eserlerden biri olan bilmeceler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları için öğretim programlarında bilmecelere gereğince yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü bilmeceler, değerlerin içselleştirilerek öğrenilmesine yardımcı olacak kurgudur. Bilmecelerin özellikleri bakımından şiirsel yapısı, zihinsel süreci aktif kılan yanları ve eğlendirirken düşündürme gibi yönleri bunu desteklemektedir. Ancak mevcut ortaöğretim kitapları incelendiğinde bilmece türüne hem tür olarak hem de öğrenmede hazırbulunuşluğu görme ve öğrenme girişlerin öğrencilerin kavramlara hazırlanmasında yeterince yer verilmediği gözlemlenmiştir. Karahanlılar Dönemi'nden itibaren varlığı bilinen ve toplumun yüzyıllardır süregelen bir birikiminin eseri olan bilmecelere öğretim programlarında yer verilmesi öğrencilere değerlerin aktarımı konusunda katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Akbaş, O. (2004). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Yardımseverlik Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Alan, S. (2023). Tarihî Türk Dillerinde ‘Sakal’ Kavramı ve Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Old Turkic Studies*, 7(2), 293-328.

Avcı, N. (2013). Hilmi Ziya Ülken’de Muhafazakârlığın Temeli: Bilgi ve Değer. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9(36), 101-115.

Başgöz, İ. & Tietze, A. (1999). *Türk Halkının Bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bozok, E. (2023). Türk kültüründe bir ceza söylemi olarak sakal kesmek ifadesi. Ü. Çevik Şavk vd. (Ed.) *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Süer Eker Çağdaş Türkolojinin İzinde içinde* (s. 277-290). Ankara: Grafiker Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dalkesen, N. (2015). Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü. *Milli Folklor*, 14(106), 58–70.

Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Efendioğlu, M. (1944). Selam Maddesi, İslam Ansiklopedisi içinde, (c. 36, ss. 342-343) İstanbul: Maarif Matbaası.

Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karaman, H. vd. (2006). *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları.

Köse, N. (2003) Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği, *Milli Folklor*, 8(60), 92-109.

Millî Eğitim Bakanlığı (2023). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi 10 Sınıf Ders Kitabı. <https://www.mebkaynak.com/category/turkdl>, (Erişim Tarihi 12.05.2025).

Millî Eğitim Bakanlığı (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni. (<https://mufredat.meb.gov.tr/>) (Erişim Tarihi 12.05.2025)

Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Arat, R. R (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sayın Alsan, Ş. & Akın S. (2020). Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi. *Ulakbilge*, 45 s. 215-226.

Şahin, H. (2018). *Yahya Kemal Beyatlı'nın Eserlerindeki Değerler ve Bu Değerlere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şahin, M., (2021). Değerlerin Tanımı ve Sınıflandırılması. *Toplum ve Kültür Bağlamında Karakter ve Değerler Eğitimi* (ss.41-62), Ankara: Pegem Akademi.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Yaylagül Üstünel, Ö. (2022). Kutadgu Bilig'de Harp Algoritması. E. Bozok, A. M. Şahin, U. Işık, M. Yıldız & H. Körpe (Ed.), *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ss. 5–10). Ankara: Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Human beings are social creatures; therefore, they live within a community. Social life has its own unique rules, and these rules are shaped by the values of the society. Everything is perceived through these values. While values regulate the life of society, they also contribute to the development of shared attitudes and behaviors among individuals.

The concept of value was first addressed in the social sciences by Thomas and Znaniecki. Values differ from one society to another. A value that is regarded as positive in one society may be perceived differently in another. Due to this variable nature of values, different classifications have been proposed.

As determinants of social life, values are taught to children and young people both formally and informally, and efforts are made to transmit them to future generations. Value education begins at the preschool level, that is, in the family. Families try to teach their children

values that will positively develop their emotions, thoughts, and behaviors. In formal education, the goal is not only to improve cognitive development but also to teach national, religious, universal, human, individual, and social values. These values may be integrated into education programs either directly or indirectly.

In the Common Text of the Türkiye Century Education Model Curriculum, values such as justice, family unity, diligence, friendship, sensitivity, honesty, aesthetics, privacy, compassion, humility, freedom, patience, healthy living, respect, love, responsibility, frugality, cleanliness, patriotism, and helpfulness are included.

Values are abstract concepts and can be taught through literary works such as novels, stories, tales, anecdotes, and riddles.

This study aims to identify the values embedded in the riddles included in the book *Turkish Folk Riddles*. A qualitative research method—content analysis—was employed. Riddles in the book were reviewed, and the values within them were examined through document analysis to create a research model.

In this study, values are categorized under the following five main groups, with aesthetic, scientific, political, and economic values considered within the scope of universal values:

1. National values
2. Spiritual values
3. Moral values
4. Cultural values
5. Universal values

Various factors contribute to the formation of values. One such factor is oral cultural products, which build a bridge between the past and the future and transmit traditions and customs to new generations. Riddles, a genre that has become anonymous over time, have been preserved in the collective memory and passed down from generation to generation. As oral cultural products, riddles contain elements related to the value education of the society from which they originate.

The riddle texts from *Turkish Folk Riddles* were reviewed, and the values within them were analyzed thematically. Selection criteria for the riddles included topicality, cultural

content, reflection of traditions and customs, and societal prevalence. The primary source of data was *Turkish Folk Riddles*, compiled by İlhan Başgöz and Andreas Tietze, which comprehensively considers prior works. Document analysis was conducted.

First, data were thematically categorized through descriptive analysis, followed by content analysis. In content analysis, similar data were grouped under specific themes and written in a way that the reader could easily understand and interpret.

National values were determined by coding expressions reflecting the historical, cultural, social, and traditional characteristics of the Turkish nation. Spiritual values were formed by coding concepts related to Islam and the general beliefs of the society. Moral values were classified through coding of socially accepted and appropriate behaviors. Cultural values emerged through codes reflecting lifestyle, identity, and worldview. Universal values were formed by coding concepts accepted by all of humanity.

As a result of the analysis, national values such as greeting, not entering the house with shoes, carrying a handkerchief in the pocket, avoiding nicknames, brotherhood, companionship, holidays, reconciliation, hospitality, military service, and the flag were identified.

The inclusion of concepts such as brotherhood and companionship in a riddle whose answer is the moon illustrates how highly Turkish society regards these values. Expressions such as soldier, pasha, and going to the army indicate that the value of military service is being emphasized and internalized through the structure of the riddles.

Spiritual values include concepts such as *fard*, *sunnah*, *haram*, *halal*, wisdom, prayer, belief in the afterlife, pilgrimage, pilgrim, Ramadan, and fasting. The concept of keeping secrets appears as a moral value in riddle texts. Cultural values include marriage, knowledge, hand-kissing, beards, folk songs, and bridal veils. Universal values include being respectful to others, listening when others speak, speaking after someone finishes, environmental cleanliness, labor, personal hygiene, and not disturbing others.

This study examines the values found in riddles as oral cultural elements. Increasing the number of studies that investigate riddles and other folk literature from a value-based perspective will contribute to the literature and reveal cultural traces of societal life.

Values are produced by society and transmitted to future generations through language, either in concrete or abstract forms. In *Turkish Folk Riddles*, 61 riddles were identified as containing values either directly or indirectly: 17 national, 30 spiritual, 2 moral, 7 cultural, and

5 universal. This shows that riddles are not merely simple entertainment tools for children but also contribute to concept teaching, cultural learning, and value education.

The dominant presence of spiritual values in riddle texts demonstrates the importance Turkish society places on the religious content of riddles. While religious rules are taught formally in structured education, desired concepts are also reinforced through literary works. The emphasis on religious values in riddles reflects the cultural sensitivity and priorities of Turkish society.

Personal and environmental cleanliness, categorized under universal values, are among the frequently emphasized topics in the texts. According to the belief that cleanliness is part of faith, the fact that cleanliness starts with the individual and extends to the environment shows that the concept is considered multidimensional. In other words, environmental cleanliness holds an important place in society.

To help students understand national, spiritual, moral, cultural, and universal values, riddles—as one of the works of Turkish literature—should be appropriately integrated into educational curricula. Riddles, with their poetic form, cognitive stimulation, and entertaining yet thought-provoking structure, support the internalization of values. However, current secondary school textbooks provide insufficient representation of riddles both as a literary genre and as introductory activities to enhance students' readiness for learning. Including riddles in curricula, whose existence dates back to the Karakhanid period and which are the result of centuries of cultural accumulation, will contribute to the transmission of values to students.

